

YURTDIŞINDAN GERİ DÖNEN GURBETÇİLERİN YAŞADIKLARI TEMEL SORUNLAR BAĞLAMINDA SOSYAL ADAPTASYON PROBLEMİNİN ANALİZİ

*M. Yavuz ALPTEKİN**

Geliş/Received: 26.04.2019

Kabul/Accepted: 23.08.2019

Özet

1961 yılında Türkiye ve Almanya arasında yapılan anlaşma gereği, ilk kez Türkiye'den yurtdışına resmi yollarla ve kitlesel düzeyde işçi gönderimi başlamıştır. Almanya ile yapılan ikili anlaşma süreci diğer ülkeler için de bir örnek teşkil etmiş ve Türkler Avrupa'nın birçok ülkesine resmi veya gayri resmi bir şekilde işçi olarak gitmeye başlamışlardır. 1960'lardan itibaren her yıl ortalama 100 bin işçi Türkiye'den başta Avrupa ülkeleri olmak üzere yabancı ülkelere gitmeye başlamışlardır. Ne var ki bu insanların çoğu ortalama 20-25 yıl sonra ülkelerine döndüklerinde çeşitli sorunlarla karşılaşmışlardır. Zira ne kendileri aynı o giden kişilerdir ve ne de arkalarında bıraktıkları ülkeleri bir zamanlar bırakıp gittikleri aynı o ülkedir. Bu çalışma, değişen süreler yurtdışında çalışıp Türkiye'ye dönen, rastgele örnekleme yöntemiyle belirlenmiş, 144 gurbetçiyle anket ve mülakat yapmak suretiyle ciddi bir veri setine ulaşmıştır. Nihayet bu verilere dayanarak gurbetçilerin döndüklerinde yaşadıkları sorunları analiz etmeye çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Gurbetçi, İşçi göçü, Geri Dönüş, Adaptasyon Sorunları.

ANALYSIS OF SOCIAL ADAPTATION PROBLEMS IN THE CONTEXT OF BASIC PROBLEMS LIVED BY TURKISH WORKERS RETURNED FROM ABROAD

Abstract

According to the agreement signed between Turkey and Germany in 1961, sending worker from Turkey to abroad have began for the first time formally and on a massive scale. The bilateral agreement process with Germany has been an example for other countries and the Turkish workers have begun to go to many European countries as workers in formal or informal ways. Since the 1960s, averages of 100 thousand workers each year, mainly from Turkey, including European countries, have begun to go to foreign countries. However, most of these people have encountered various problems when they return to their country after 20-25 years. Because neither they were the same people who leaved one up on a time, and nor the country were the same country what they leaved behind of them. This study has reached a serious set of data by conducting surveys and interviews with 144 Turkish workers, selected randomly, who has worked abroad various times and returned Turkey. Finally Turkey has reached a serious set of data. Finally, based on this data, study tried to analyze the problems that the Turkish workers lived when they returned to Turkey.

Keywords: Turkey, Turkish Workers (Expatriates), Labor Migration, Returning Home Country, Adaptation Problems.

* Doç. Dr. KTÜ., Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. ORCID: 0000-0002-6221-7913, E-mail: m.yavuzalptekin@ktu.edu.tr

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti kuruluşu takip eden yıllarda hızlı bir nüfus artışına ve yoğun bir göç alımına sahne olmak suretiyle nüfusu hızla artan ülkelerden birisi olmuştur. Ne var ki istihdam oluşturma konusunda aynı hıza ve üretkenliğe ulaşamamıştır. Bunun bir sonucu olarak Anadolu halkı arasında işsizlik yüksek seyretmiş, çalışanların çoğu da geleneksel tarım sektörü gibi verimsiz alanlarda çalışmak durumunda kalmışlardır. Bu süreçlerin doğal sonucu olarak Anadolu'da iş ihtiyacı ve fakirlik gözle görülür bir sorun olmuştur.

Diğer yandan Avrupa ülkeleri İkinci Dünya Savaşından sonra, şüphesiz ABD kaynaklı Marshall yardımlarının da büyük katkısıyla, muazzam bir atılım gerçekleştirmişler ve 1950'lerden itibaren her yıl artan oranda daha fazla işçiye ihtiyaç duymuşlardır. Kendi nüfusları bu işçi ihtiyacını karşılamaya yetmeyince Doğu Avrupa ülkelerinden ve nihayet Avrupa dışındaki dünya ülkelerinden ve bu arada Türkiye'den işçi almak durumunda kalmışlardır. Türkiye Almanya, Fransa ve İngiltere ile yaptığı çeşitli ikili anlaşmalarla bu tür süreçlerin önünü açmıştır. Zira bu yıllarda Türkiye hükümetlerinin vatandaşına istihdam oluşturmada büyük bir sıkıntısı söz konusudur. Bu sürecin doğal bir sonucu olarak kısa denebilecek bir sürede yüz binlerce Türk işçisi başta Almanya olmak üzere Avrupa, Asya ve Afrika ülkelerine giderek gurbetçi olmuşlardır.

Ne var ki, toplamda birkaç milyonu bulan bu nüfusun çok az bir kısmı gittiği ülkede kalıcı olarak yerleşmeyi düşünmüş, kahir ekseriyeti ise yıllar sonra da olsa ülkesine geri dönmüştür. Anavatanına geri dönen bu insanların kendi ülkelerinde karşılaştıkları birçok sorun olmuştur. Bunlardan en önemlileri sosyal, kültürel ve ekonomik olmak üzere üç başlık altında toplanabilir. Kısaca açmak gerekirse, bu insanlar ülkelerine geri dönmüşler fakat çift taraflı dinamizm ve değişim mantığı gereği ülkelerinin sosyal ortamına uymakta zorluk çekmişlerdir. Benzer sorunlar kültürel anlamda da yaşanmıştır. En görünür ve ölçülebilir olanı ise ekonomik sorunlardır ve bu insanların önemli bir kısmı yurtdışında kazandığı parasını ülkesine dönünce birilerine kaptırmak gibi bir talihsizlikle veya parasını istediği gibi yatırıma dönüştürememek gibi ciddi bir sorunla yüz yüze gelmişlerdir. Bu çalışmanın amacı bu tür dönüş sonrası yaşanan sorunların nicel ve nitel boyutlarını tespit etmek, bu konulardaki verileri derinlemesine mülakatlarla elde edilmiş detaylı verilerle zenginleştirmek ve politika yapıcılar nezdinde sorunlara dikkat çekmek, son olarak mümkünse çözüm önerileri sunmak adına fikir teatisi yapmaktır.

Araştırma Grubunun Nicel ve Nitel Özellikleri

Bu çalışmanın verileri anket ve mülakat tekniğiyle elde edilmiştir. Anket ve mülakatlara, her biri rastgele örnekleme yöntemiyle tespit edilmiş, toplamda 144 gurbetçi katılmıştır. Mülakatlar anket grubu içerisinde daha küçük bir grupla değil, tarama şeklinde ankete katılan bütün grup üyelerine uygulanmıştır. Bu gurbetçilerin beklenebileceği üzere kahir ekseriyeti Almanya'ya giden gurbetçilerden oluşmuştur. Bu ülkeye gidenlerin sayısı 95 kişiyle, toplam araştırma grubu içerisinde % 65.5'lik yüksek bir orana sahiptir. Oysa araştırma grubunda 19 ayrı ülkeye giden gurbetçi bulunmaktadır. Bunun diğer anlamı, Almanya dışındaki ülkelere gidenlerin sayısının çok daha düşük olduğudur. Nitekim işçi olarak gidilen diğer ülkeler ve kişi sayıları şöyledir: Arabistan (17 kişi); Rusya (6 kişi); Amerika (5 kişi); Hollanda (4 kişi); İngiltere, Fransa ve İran (2'şer kişi); Afganistan, Japonya, Romanya, Kanada, Belçika, İtalya, Avusturya, Türkmenistan, İsveç, Kazakistan ve Libya (1'er kişi). Görüldüğü gibi Avrupa ülkeleri ağırlıklı bölgeyi temsil etse de, ikinci en çok gidilen ülkenin Arabistan olması dikkatlerden kaçmamaktadır.

Kendilerine anket uygulanan katılımcıların % 26.9'u (43 kişi) kadın ve % 73.1'i de (117 kişi) erkeklerden oluşmaktadır. Katılımcıların % 11.3'ü (18 kişi) 20-29 yaş aralığında; % 13.8'i (22 kişi) 30-40 yaş aralığında; % 20.6'sı (33 kişi) 41-50 yaş aralığında; % 17.5'i (28 kişi) 51-60 yaş aralığında; % 19.4'ü (31 kişi) 61-70 yaş aralığında; % 13.1'i (21 kişi) 71-80 yaş aralığında ve son olarak % 4.4'ü de (7 kişi) 81-90 yaş aralığındadır. Katılımcıların önemli bir kısmı ya küçük yaşta ailesi tarafından yurtdışına götürülmüş veya yurtdışında doğmuş ve belli bir süre sonra Türkiye'ye dönmüş kişilerden

oluştugu için genç ve orta yaş çoğunluktadır. Diğer yandan emeklilik üstü yaşta bulunanlar da yüzde 40 civarı bir katılıma sahiptirler.

Yurtdışına Çıkışın Sebepleri ve Formatı

Katılımcılara yurt dışına gitme kararında etkili olan sebep sorulmuş ve gurbetçilerin % 69.4'ü (111 kişi) “iş için”; % 13.8'i (22 kişi) “ailevi durumdan dolayı”; % 6.3'ü (10 kişi) “evlilik sebebiyle”; % 4.4'ü (7 kişi) “eğitim için” ve son olarak % 6.3'ü de “diğer” sebepleri işaretlemiştir. İş bulma kaygısının, dolayısıyla ekonomik sebeplerin doğrudan en büyük amili teşkil ettiği ortadadır. Ayrıca evlilik ve ailevi sebeplerle gidenlerin de pekâlâ bu kapsam içinde olabilecekleri düşünülebilir. Literatürde ekonomik sebeplerle yurtdışına gitme konusu ilk çalışmalardan birisinde şu şekilde dile getirilmektedir: Türk işçilerin yurt dışına özellikle Almanya'ya gidişinin tamamıyla maddi kaygılar üzerine olduğunu söyleyebiliriz. Almanya'nın daveti üzerine genel olarak önce erkekler gitmiş aradan biraz zaman geçtikten sonra eşlerini yanlarına almışlardır. Almanya'da Türk çocuk sayısı da takiben artmıştır. Almanya'nın her çocuk başına doğum ücreti vermesi bunda şüphesiz en büyük etkendir (Gökmen, 1972: 227).

Diğer yandan eğitim için gidenlerin oranının çok düşük kaldığı görülmektedir. Bu veriler yapılan diğer araştırmaların bulgularıyla da uyumlu haldedir. Nitekim T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumunun 1996 yılında yayımladığı bir çalışmada (TCAAK, 1996: 48; Ayrıca bakz. Aker, 1972: 94) ve daha birçok çalışmada bu bulgular açıkça görülebilmektedir. Bununla birlikte daha önce yapılan çalışmalarla son bulgular ve bu arada bu çalışmanın bulguları arasında en önemli değişiklik ve en dikkate değer gelişme Eğitim sebebiyle yurt dışına gidenlerin oranlarındaki değişimdir. Daha önceki araştırmalarda bu oran % 1'in altındayken; son çalışmalarda ve bu çalışmanın bulgularında bu oran % 4 gibi görece yüksek bir oranın üzerine çıkmıştır. Eğitim sebebiyle yurtdışına çıkma rakamlardaki bu değişim, çok sınırlı da olsa Avrupa'ya veya yurt dışına göçün nitel değişimi ve gelişimi açısından son derece kayda değerdir. Bununla birlikte bu değişimin yeterli olup olmadığı, bu gelişimin yeterince değerlendirilip değerlendirilemediği konusu yetkililerin ayrıca tartışması gereken bir konudur.

Diğer bir soru, katılımcıların yurt dışına kaç yaşındayken çıktıklarını sorgulamıştır. Bu soruya katılımcıların % 1.3'ü “0-3 yaş aralığında”; % 1.3'ü “4-7 yaş aralığında”; % 6.9'u “14-17 yaş aralığında”; % 15.6'sı “18-21 yaş aralığında”; % 32.5'i “22-25 yaş aralığında”; % 21.9'u “26-29 yaş aralığında”; % 18.1'i “30-33 yaş aralığında”; % 2.5'i “34-37 yaş aralığında; yurtdışına gittiğini beyan etmiştir. Yurtdışına gidiş yaşıyla ilgili cevaplar 22-25, 26-29 ve 30-33 yaş aralıklarında zirve yapmaktadır. Bu rakamlar yurtdışına gidenlerin 22-33 yaş aralığında daha çok bu eğilime girdiklerini, 33 yaşından sonra bu eğilimin 22 yaş öncesine göre daha düşük bir yüzdeye gerilediğini göstermektedir. Dikkat çeken bir başka husus, hiçbir gurbetçinin yurt dışına 8-13 yaş aralığında çıkmamış olmasıdır. Bu durum tümüyle temel eğitim süreciyle ilişkilendirilmesi gereken bir durum olmalıdır. Bunun bir anlamı, gurbetçilerin çocuklarının eğitimine önem verdikleri ise de; diğer anlamı da yurt dışında eğitim alabileceklerine inanmamaları veya bu konuda gerekli işlemleri yapabileceklerine olan güvensizlikleri olsa gerektir.

Anket çalışmasında katılımcılara yurtdışına kimlerle gittiği sorulmuş ve % 23.1'inin (37 kişi) ailesinin tamamıyla; % 15'inin (24 kişi) ailesinin bir kısmıyla; % 16.3'ünün (26 kişi) arkadaşlarıyla; % 40'ının (64 kişi) tek başına ve son olarak % 5.6'sının (9 kişi) akrabalarıyla yurt dışına gittiği anlaşılmıştır. Görüldüğü gibi önemli bir bölüm yurt dışına tek başına gitmiştir. Bununla birlikte bunların tamamı orada kendilerine bir sosyal çevre edindikleri gibi, bir kısmı da ilerleyen yıllarda ya Türkiye'den ailesini veya ailesinden bir kısmını yanına almış veya orada Türk veya yabancı birileriyle evlenmek suretiyle aile kurmuş ve sosyal bir çevre oluşturmuştur.

Gurbetçilere yurtdışında ne kadar süre yaşadıkları sorulmuş ve katılımcıların % 18.1'i (29 kişi) 1-3 yıl; % 10.6'sı (17 kişi) 4-6 yıl; 14.4'ü (23 kişi) 7-10 yıl; % 16.9'u (27 kişi) 11-14 yıl ve son olarak % 40'ı da (64 kişi) 15 yıl veya daha fazla kaldığını beyan etmiştir. Bu veriler, gurbetçilerin yüzde 56.9'unun yurtdışında 11 yıl veya daha fazla zaman kaldığını ortaya koymuştur ki, bu sürede bu

insanların önemli bir kısmının ailelerinden ayrı oldukları göz önünde bulundurulursa, oldukça uzun bir süre olduğu daha iyi anlaşılacaktır.

Başka bir soruda katılımcılara gittikleri ülkenin diline sahip olup olmadıkları, gittikleri ülkenin dilini öğrenip öğrenemedikleri sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların % 35.6'sı "Evet"; % 8.8'i "Hayır"; % 30'u kısmen ve son olarak % 25.6'sı da "Günlük konuşma düzeyinde" cevabı vermişlerdir. Soruya "Evet" cevabı veren 35.6'lık oran dışındaki cevapların hepsini "Hayır" cevabının değişen derecelerde tezahürü olarak saymak mümkündür. Rakamlara böyle bakınca, gittiği ülkenin dilini öğrenememe durumunun hayli yüksek olduğu söylenebilir. Veriler yurtdışında kalma süresiyle çaprazlanmış ve gittiği ülkenin dilini öğrenme durumunun yurtdışında kalma süresiyle sıkı bir ilişki içinde olmadığı tespit edilmiştir. Geriye eğitim düzeyi ve bu bağlamda öğrenme yeteneği kalmaktadır ki, eğitim durumu ile yapılan çaprazlama, gittiği ülkenin dilini öğrenme düzeyinin eğitimlilerde daha yüksek seyrettiği tespit edilmiştir. Mesela verirken; öğretmenlerin % 72.7'si bu soruya "Evet" cevabı verirken; inşaat işçilerinin sadece % 23.5'i "Evet" cevabı verebilmiştir. Üstelik inşaat işçilerinin ortalama yurt dışında kalma süreleri öğretmenlere göre çok daha uzun olmasına rağmen, sonucu belirleyen bu faktör değil, eğitim faktörü olmuştur. Bu mukayese, bu iki meslekle sınırlı kalmayıp, eğitimi yansıtan diğer mesleklerde de uyumludur.

Diğer bir soruda katılımcılara gurbetçi olarak gittikleri ülkelerdeki sosyal güvenlik hakları ve sigorta imkânlarının nasıl olduğu sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların % 5'i (8 kişi) yoktu diye cevap vermiştir. Bu grubun Avrupa ülkelerine değil, Asya ve Afrika ülkelerine giden gurbetçilerden oluştuğuna kesin gözle bakılabilir. Geriye kalan büyük bölümün % 6.9'u (11 kişi) "kötü düzeyde"; % 21.9'u (35 kişi) "orta düzeyde"; % 45'i (72 kişi) "iyi düzeyde" ve son olarak % 21.3'ü de (34 kişi) "çok iyi düzeyde"ydi cevabı vermiştir. Bu veriler, yurtdışına giden Türk işçilerin yüzde 5'inin sigortasız çalıştığını ve 11.9'unun da sigortasız veya kötü düzeyde bir sigorta ile çalışmak zorunda kaldığını göstermektedir.

Gurbetçi Geri Dönüşlerinin Sebepleri ve Formatı

Katılımcılara yurt dışındayken Türkiye'den kimi ve neyi özledikleri sorulmuş ve % 26.9'u (43 kişi) "ailem ve sevdiklerim"; % 15.6'sı (25 kişi) "memleketim"; % 5'i (8 kişi) "Türk yemeklerini" ve son olarak % 51.9'u (83 kişi) "yurdumun her şeyi" cevabı vermişlerdir. Cevaplardan genel olarak değerlendirmek gerekirse, aile ve vatan özlemi iki temel özlem kategorisi olarak öne çıktığı görülecektir. Nitekim mülakatlarda gurbetçilere "Sizi geri dönmeye iten neydi?" diye sorulmuş ve emeklilik, özlem, hastalık türü kısa cevaplardan farklı olarak şu cevaplar alınmıştır: "K12: Memleket özlemi derler ya bir süre sonra o kadar çok ağırlaştı ki bu sevgi artık dönme vaktimizin geldiğini anlayıp direk geri döndük". "K24: Yaklaşık 14 sene aralıksız ailenizden uzak kalınca insan hem ülkesini hem de ailesini ve 2 tane pırlanta gibi evlatları olunca geri dönmemesi hata olurdu". "K47: Karımın beni fazlasıyla özlediğini anladıktan sonra biriktirdiğim paranın da bize fazlasıyla yeteceğini anladıktan sonra geri döndüm". "K49: Amacıma ulaşıp istediğim parayı biriktirmiştim. Ve artık dönme vaktinin geldiğini düşünüp aileme geri döndüm". "K57: Bir gece karar verdim. Abimin vefatı haberini alınca benim burada ne işim var diye sorguladım kendimi ve Almanya'ya dönmek üzere Türkiye'ye yerleşmeye karar verdim".

Bir başka soruda yurt dışından geriye kimlerle döndükleri sorulmuş ve katılımcıların % 21.9'u (35 kişi) "ailemin tamamıyla"; % 21.3'ü (34 kişi) "ailemin bir kısmıyla"; % 14.4'ü (23 kişi) "arkadaşlarımla" ve son olarak % 41.3'ü de (66 kişi) "tek başıma" cevabı vermişlerdir. Bu soruya verilen cevapların daha önce sorulan ve yurt dışına kimlerle gidildiğini irdeleyen soyu verilen cevaplarla ilişkilendirilmesi gerekir. Nitekim yurt dışına ailesinin bir kısmı veya tamamıyla gidenlerin oranı 38.1 iken; ailesinin bir kısmı veya tamamıyla geri dönenlerin oranı 43.2'dir. Her iki yüzde arasındaki 5.1 oranındaki gurbetçinin ailesini daha sonra yanına aldığına işaret etmelidir. Bu oran da daha sonra ailesini yanına alma davranışının çok yaygın bir davranış olmadığını göstermektedir. Nitekim yurtdışındaki sosyal ve kültürel ortamın aile fertlerini "bozabileceği" anlayışı yaygın bir anlayış olup, gurbetçiler bu nedenle ayrılığı göze almak zorunda kalmışlardır. Ne var ki, yurt dışına giderken bir kez parçalanmış aileler, yurt dışından dönüşte tekrar parçalanmış durumda kalmıştır. Farklı bir bakış açısıyla, yurt dışına giderken gurbetçilerin bir kısmının ailesi parçalanmış, dönüşte de

başka bir grup gurbetçinin aileleri parçalanmıştır. Zira gurbetçilerin yüzde 21.3 gibi önemli bir bölümü yurt dışında ailesinin bir kısmını bırakarak dönmüştür. Bu durum, hem giderken ve hem de dönüşte yurtdışı işçiliğinin ardında bıraktığı en önemli sosyal özelliklerden birisinin, farklı ülkelerde bulunmak anlamında, “parçalanmış aileler” olduğunu gözler önüne sermektedir.

Geri dönüş konusu anket sorularının yanı sıra, mülakatta açık uçlu sorularla da tekrar irdelenmiştir. Bu bağlamda katılımcılara yurtdışından hangi sebeple dönüş yaptıkları sorulmuş ve ankete katılan 144 kişinin cevabı alınmıştır. Mülakat grubundan geri dönüş sebebiyle ilgili soruya alınan cevaplarda en öne çıkan cevaplar 24 kişiyle “Emeklilik”; 23 kişiyle “Ailevi nedenler”; 16 kişiyle “Aile ve memleket özlemi”; 11 kişiyle sadece “Memleket özlemi”; 10 kişiyle sadece “Aile özlemi”; 10 kişiyle “Yeteri kadar para kazandığımı düşünmem”; 10 kişiyle “Yaşın ilerlemesi” ve 9 kişiyle “Türkiye’den gönderen kurumumun, şirketimin verdiği işin bitmesi veya yurtdışında iş düzeninin bozulması” olarak tezahür etmiştir. Daha düşük katılımlı sebepler ise sırasıyla şöyledir: 4 kişiyle “Gurbet yorgunluğu”; 4 kişiyle “Küresel ekonomik kriz”; 3 kişiyle “Bir yakının vefatı”; 3 kişiyle “Bir yakının hastalığı”; 3 kişiyle “Türkiye’den biriyle evlilik”; 3 kişiyle “Türkiye’de iş kurmaya karar verme”; 2 kişiyle “Eğitimin sona ermesi”; 2 kişiyle “Devletin geri göndermesi”; 2 kişiyle “Paramı alamadım”; 2 kişiyle “Eşinin ailesinin dönmesi”; 1 kişiyle “İkinci sınıf insan muamelesi görme”; 1 kişiyle “Yurtdışına alışamamak”; 1 kişiyle “Yurtdışı-Türkiye gerginliği”; 1 kişiyle “Askerlik sebebiyle” ve son olarak 1 kişiyle “Üniversite okumak için”.

Bu veriler, yorumlanmayı gerektiren önemli rakamlar ve bilgiler sunmaktadır. Öncelikle, aile ve memleket özlemi diye ayrı yarı değerlendirilen kategoriler birleştirildiğinde gurbetçilerin % 25.69’a denk gelecek şekilde 37’sinin aile ve memleket özlemi nedeniyle Türkiye’ye döndükleri ortaya çıkar ki bu durumda aile ve memleket özlemi sebebi en öne çıkan sebep olur. Bir başka önemli husus, gurbetçilerden küçük de olsa bir grubun kültürü ve moral değerleri öne çıkaracak şekilde “Yeteri kadar para kazandım” diyebilmesidir. Parayı bulan insanların genellikle kendini kaybettiği ve hep daha fazla kazanma hırsıyla dolup taşıdığı imajı yaygın olsa da, gurbetçilerin % 6.9’unun moral değerleri daha fazla önemseydiği ortaya çıkmıştır. Bu duruma Taşdelen’in çalışmasında özenle dikkat çekilmiş ve yurtdışına gidişte ekonomik sebepler baskın rol oynarken; dönüşte “çocukların eğitimi” bağlamında psikolojik sebeplerin baskın rol olarak öne çıktığı tespiti yapılmıştır (Taşdelen, 1991: 61-67). Dikkate değer bir başka önemli bilgi, gurbetçilerin dönüş sebebi olarak % 2.7’sinin doğrudan “Yorgunluk, gurbet yorgunluğu” sebebini dile getirmeleridir. Aslında bu ifadenin küçük de olsa bir grup tarafından doğrudan ve birincil sebep olarak dile getirilmesi, diğer birçok gurbetçi için de bu durumun azalan derecelere de olsa geçerli olduğunu gösterir. Gerçekten de gurbetçilerin emek-yoğun çalışan insanlar olmaları hasebiyle kahir ekseriyetinin fiziki olarak “tükendikten” ve “tüketildikten” sonra yurda döndüğü açık bir gerçektir. Bu durumu gözlem yoluyla da müşahade etmek mümkündür. Bir başka önemli ve dikkate değer bilgi ise 3 kişinin “Türkiye’den birisiyle evlilik” sebebiyle ülkesine dönmüş olmasıdır. Daha önce yaygın hatta tek yönlü uygulama Türkiye’den birileri yurtdışından özellikle de Almanya’dan birileriyle evlenerek Türkiye’den ayrılması yönündeydi. Oysa anlaşılan odur ki, son dönemlerde tersi bir süreç de başlamış bulunmakta ve artık gurbetçiler, Türkiye’den birileriyle evlilik vesilesiyle ülkelerine dönüş yapabilmektedirler. Son olarak 1 kişinin “İkinci sınıf vatandaş muamelesi görmek” ve başka 1 kişinin de “Yurtdışı-Türkiye gerginliği” sebepleriyle Türkiye’ye dönmek zorunda kalmış olmaları dikkate değer sebepler olarak değerlendirilebilir.

Geriye dönüşlerle ilgili ilk sistemli çalışmalardan birisi Nermin Abadan Unat’a aittir. Unat “Yurtdışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri” isimli bir çalışmada, gurbetçilerin geri dönüş eğilimlerini olumlu ve olumsuz yönlerden kişisel ve sosyo-ekonomi kategorilerini esas alarak analize tabi tutmuştur (Abadan-Unat, 1972: 183-206).

Literatürde eğitim, ailevi sebepler ve yabancı düşmanlığı Alkan tarafından şu şekilde dile getirilmiştir: Diğer bir geri dönüş nedeni de eğitim almak için belli bir süre Almanya’ da bulunmuş olmaktır. Bu kategorideki kişiler Türkiye’ den Almanya’ ya eğitim almak için gidenlerdir. Eğitim süreçleri tamamladıktan sonra bu kişilerin geri döndüklerini görmekteyiz. Tabi bu zorunlu bir durum ancak bir geri dönüş sebebidir. Diğer sebepler, ailelerin geri dönüş kararı almaları ve Türkiye’ de yaşayan eşlerle evlilik yapılmasıdır. Geri dönüş nedenlerinden sonuncusu da Almanya’ da yaşanan

olumsuz tecrübelerdir. Yabancı düşmanlığı, Almanya’ da toplum tarafından kabul edilmeme, iş bulmakta zorlanma gibi durumlar geri dönüşü tetikleyen faktörlerdir (Alkan, 2011: 93).

Gurbetçilerin yurtdışından dönüş sebebi olarak gündeme getirdikleri konulardan “ekonomik kriz, küresel kiriz” konusu literatürde Demircioğlu tarafından şöyle dile getirilmiştir: “1973 yılında yaşanan petrol şoku, Batı Avrupa ülkelerini ekonomik darboğaza sokmuş, bunun sonucunda da 1973 ten itibaren bu ülkeler de bir milyona yakın yabancı işçiye, kendi ülkelerine dönmeye zorunlu kılan her türlü yöntemler uygulamışlardır. Bu durumun bir neticesi olarak 1974-76 yılları arasında 150 bin dolayındaki işçimiz de Türkiye’ye kesin dönüş yapmıştır (Demircioğlu, 1983: 123). 1973 Dünya petrol krizinden sonra yerel ve küresel ölçekte birkaç kriz daha yaşanmış ve her yaşanan krizde gurbetçiler yeni bir geri dönüş dalgası oluşturmuşlardır. Bu dalgaların boyutu beklenebileceği üzere krizin boyutuyla orantılı olmuştur.

Katılımcılara gittikleri ülkenin vatandaşlığına sahip olup olmadıkları sorulmuş ve % 67.5’inin (108 kişi) çalıştığı ülkenin vatandaşlığına sahip olmadığı anlaşılmıştır. Bu yüksek orana karşılık sadece % 30.6’sının bu hakka sahip olduğu ve % 1.3’ünün de bu hak için sürecin devam ettiği ortaya çıkmıştır. Bu verilerden gurbetçilerin yıllarca buldukları ülkenin vatandaşlığına hak kazanamamaları daha çok eğitim ve bilinç düzeyinin düşüklüğüyle ilişkilendirilebilir. Zira bu hakka sahip olmaları durumunda ekonomik ve sosyal birçok sorunlarını daha kolay çözebilecekleri açıktır.

Yurtdışında toplam 6 milyon kadar Türkiye Cumhuriyeti vatandaşı bulunmakta, bunların 5 milyon kadarı da Almanya’da yaşamaktadır. Çalışmalar Almanya’daki bu 5 milyonun 2.5 milyonunun Alman vatandaşlığına sahip olduğunu hatta bunların yarısının da çifte vatandaş olduğuna işaret etmektedir (Erdoğan, 2015: 136). Söz konusu verilerle bu çalışmanın verileri ilişkilendirildiğinde yaklaşık olarak şu sonuca varılabilir: Yurtdışından geriye kesin dönüş yapanların çoğu vatandaşlığı olmayan gurbetçilerdir. Vatandaşlığı olanlar ya dönmüyor ya da “kısmi” bir dönüş yapmaktadırlar. “Kısmi Dönüş” iki şekilde tezahür edebilmektedir. İlki ailenin bir bölümüne işaret etmekte, ikincisi zaman boyutuna işaret etmekte ve yılın bir kısmını Türkiye’de bir kısmını da yurtdışında geçirmeye işaret etmektedir.

Benzer bir şekilde bir diğer soruda dönüş yapan gurbetçilere gittikleri ülkeden sigorta veya emeklilik hakkına sahip olup olmadıkları sorulmuştur. Bu soruya katılımcıların % 51.3’ü “hayır” cevabı vermiştir. Dolayısıyla yarıdan biraz fazlasının her hangi bir şekilde sigorta veya emeklilik hakkına sahip olmadığı, yurtdışından sadece kazandığı ve biriktirebildiği para ile döndüğü anlaşılmaktadır. Bu oran, vatandaşlık hakkına sahip olmama oranının büyüklüğü ile uyumlu görünmektedir. Bununla birlikte, vatandaşlık hakkına sahip olmayan gurbetçilerin % 16.2’sinin en azından sigorta veya emekliliğe sahip oldukları anlaşılmaktadır. Gurbetçilerin % 43.1’i ise sigorta ve/veya emeklilik hakkına sahip olduğunu beyan etmiştir. Yüzde 5’lik bir kesimin de bu hak için gün saydığı tespit edilmiştir.

Gurbetçilerin yurtdışındaki emeklilik, sigorta ve sosyal haklar konusu mülakatlarda katılımcılara “Sosyal haklar ve imkânlar bakımından yaşadığınız ülke ile Türkiye’yi karşılaştırdığınızda farklar nelerdir? Türkiye’den beklentileriniz nelerdir?” şeklinde sorulmuş olup, çoğunluktaki basmakalıp cevaplardan ayrışan ve farklılaşan cevaplar şöyle sıralanmıştır: K.1: “Almanya’da hiçbir şekilde hakkın yenmez ve adaletlidir. Türkiye’den beklentim daha adaletli bir ülke olmaları”, K.4: “Özgürlük, sosyal güvenlik ve yaşam, insanlar arası diyalogun daha iyi olması bakımından yurt dışındaki imkanlar daha iyiydi”, K.11: “Sosyal haklar Almanya’da daha fazlaydı, Türkiye’nin bu konularda daha fazla çalışma yapması gerek”, K.17: “Ekonomi olarak çok fazla ilerlediler. Sosyal refah Türkiye’ye göre yüksekti. Türkiye’de daha fazla hak ve özgürlüklere önem verilmeli”, K.18: “Orada insan gibi yaşadığınızı hissedebiliyorsunuz. Sosyal ve hukuk sistemleri iyi oturmuş ve işleyiş çok daha rahat. Türkiye’de de aynı kolaylıklar olmasını, sosyal ve adalet açısından sistemin oturmasını, güvende ve özgürce, maddi kaygılar duymadan yaşayabileceğimiz iyileştirmelerin yapılmasını arzularım”, K.20: “Ben Almanya’da yaşadığım için orayla Türkiye arasında karşılaştırma yapacağım. Almanya’da anne çocuk ilişkisinin zedelenmemesi için ücretli doğum izinlerinin uzun oluşu ve çocuk yardımı için devletin ödediği paranın gerçekçi miktarda oluşu, işsizlere kira yardımı, adalet sisteminin mükemmel işleyişi, hangi işte çalışırlarsa çalışsın alınan

maaşların geçinmek için yeterli olması, bebeklere 3 ay yetecek bez ve mama yardımı yapılması, çoğul bebeklere (ikiz-üçüz gibi) uzun süre bebek bakımına yardım için eve hemşire tahsis edilmesi, kreş ücretlerinin Türkiye şartlarına göre komik denecek kadar düşük oluşu... Kötü tarafını düşününce aklıma gelen sadece okul ve iş yeri ulaştırma servislerinin olmayışı sıkıntı olabiliyordu. Gerçi ekonomik koşullar iyi olduğu için genelde herkesin şahsi aracı olması bu sorunu pek önemli kılmıyor. Türkiye’de elbette ekonomik açıdan refah içinde yaşayabileceğimiz, adalet sisteminden emin olabileceğimiz, maddi-manevi huzur içinde yaşayabileceğimiz şekilde yasal bir reforma gidilip sıkı bir şekilde uygulanmasını bekliyorum”, K.21: “Türkiye’de sağlık hizmeti kim ne derse desin ücretli. Suudi Arabistan’da bu hizmeti tamamen ücretsiz alabiliyorsunuz. Ayrıca eğitim konusunda çok başarılılar. Türkiye’de eğitim düzeyinin artması içinin doldurulmasını isterim”, K.22: “Almanya inanılmaz düzenli bir ülke. Her şey saat gibi tıkır tıkır işliyor. Bu da yaşamlarımıza bir düzen ve disiplin getiriyordu. Orada yaşayanların maddi sorunlar yaşamaması için her türlü düzenleme yapılmış. İşsizlik ücretleri, doğum izni süresinin uzun ve ücretli oluşu, yıllık izin sürelerinin yeterli oluşu, emeğimizin karşılığını tam alabilmemiz, ekonomik açıdan asgari ücretle bile çalışsak refah içinde yaşayabilmemiz; orada yaşamayı avantajlı hale getiriyordu. Türkiye bu saydığım konularda maalesef yetersiz. Bu hakların ismi var ama hiçbir şekilde yeterli değil. Almanya’da insanlar işsizlik ücretiyle aylık ihtiyaçlarını karşılayabilirken, Türkiye’de bu imkânsız. Hatta Türkiye’de asgari ücretle ya da emeklilik maaşıyla geçimin sağlanması imkânsız. Türk devletinden elbette yaşam standartlarımızın iyileştirilmesini, adalet bir hukuk sisteminin gerçekten uygulanabilmesini, çocuklarımızın okullara sınavdan sınava sürüklenmesine bir son verilmesini, eğitimin bu açıdan düzenlenmesini, emekli ve asgari ücretli kesimin maaşlarının acilen iyileştirilmesini, akaryakıt, elektrik, doğal gaz gibi hizmet bedellerinin düşürülmesini hatta bu faturalarla birlikte kesilen bir sürü vergi vs.nin kaldırılmasını, hayatlarımızın güvence altına alınmasını bekliyorum”, K.23: “Kanada ile Türkiye arasında kıyaslama yapacak olursam farklılıklar devasa. Kanada’da eğitim çok kaliteli. Ayrıca insan olarak gördüğümüz değeri bırakın her canlıya saygı var. Düzgün ve yasalara uygun davrandığımız sürece her imkandan yararlanabiliyorsunuz. Ekonomik açıdan refah içinde yaşıyorsunuz. Devlet halkını her şeyden üstün tutuyor ve buna göre yaşam dizayn edilmiş”, K.25: Sosyal haklar açısından Almanya daha ileride. İmkânlar açısından da öyle. Türkiye genel olarak bu açıdan ciddi geride. Gelir seviyelerindeki düşüklük arada büyük fark yaratıyor”, K.26: Orada finansal statü dışında herkes gerçekten eşitti. İnsanları ayıran tek şey sadece orada legal olarak kalıp kalmadıkları ve vatandaşlıklarının olup olmadığıydı. Bu yüzden sosyal olanaklar göz ardı edemeyecek kadar fazlaydı. Aynı şeylerin Türkiye’de de olmasını dilerdim”, K.27: Türkiye olarak sanırım 50 yıl gerideyiz. Yaşam standartları, hukuk sistemi, sosyal düzenlemeler vs. toptan düzeltilmeli”, K.35: “Almanya ile Türkiye’yi karşılaştırmak bence büyük bir hata olur ve ben bu hataya girişmek istemiyorum”, K.36: “Açıkçası sosyal haklar konusunda Almanya bize büyük bir fark atmış durumda biz bu farkı bence hiçbir zaman kapatamayacağız Türkiye den çok fazla hak bekliyorum ama bunları söylemek istemiyorum söylesem bile olacağına inanmıyorum”, K.37: “Almanya da sosyal haklar çok iyi derece de Türkiye ile karşılaştırmak çok saçma olur. Türkiye de artık emeklilere önem verilmesini talep ederim”, K.39: “Kişi başına düşen milli gelirden tutun sosyal haklara kadar çok fazla fark var ben bunları burada saymak istemiyorum ama Almanya da ki işçilerin bir araya geldiği zaman patronların onların isteklerini yerine getirmek zorunda kalıyor ama ülkemize bakar isek bu durum ortada. Türkiye den artık bir hak beklemek hata olur zamanında çok istedik hala olmadı”, K.40: “İmkânlar Almanya da her zaman daha iyiydi ama Ülkemizin kendine özgü hakları tabi ki var ama Almanya kendi halkına bu kadar fazla önem verirken ülkemizin pek fazla bizi önemsemediğini düşündürüyor. Türkiye’den Yaşama hakkımı istiyorum !”, K.103: “Orası ile burası arasında uçurumlar var. Orada çocuğun olursa her çocuk için belli bir miktar para verilir. Sağlık sektöründe daha ileri düzeyde. Eğer işsizsen iş bulurlar sana. Şartlar burayla kıyaslanmayacak kadar iyiydi”.

Anketteki başka bir soruda katılımcıların yurt dışıyla bağlantılarının devam edip etmediği ediyorsa ne sıklıkla yurtdışına gidip geldikleri sorulmuştur. Katılımcıların % 46.9’u artık yurtdışıyla hiçbir bağlantısının bulunmadığını ve gidip gelmediğini söylemiştir. Buna mukabil, % 19.4’ünün “yılıda 1-2 kez”; % 5’inin “yaz aylarında” ve son olarak % 26.9’unun da “belirsiz” bir şekilde ve zamanlarda da olsa hala yurtdışına gidip geldiği anlaşılmıştır. Bu rakamlar gurbetçilerin yarıdan fazlasının yurtdışıyla olan irtibatını bir şekilde devam ettirdiğini göstermektedir. Bunun diğer anlamı,

gurbetçiliğin işçilik düzeyinde bittiği ama daha geniş sosyal boyutlarıyla ve kısmen devam ettiği şeklindedir.

Katılımcılara tekrar yurt dışına dönmek isteyip etmedikleri de sorulmuştur. Bu soruya gurbetçilerin % 20.6'sı "Evet"; % 43.1'i "Belki"; % 25'i "Hayır" ve son olarak % 9.4'ü de "Asla" cevabı vermeyi tercih etmişlerdir. Bu yüzdelerle bakıldığında soruya olumlu cevap verenlerin % 63.7'yi bulduğu görülmektedir ki, bu olabildiğince yüksek bir oran olarak görülebilir. Zira bu insanlar uzun yıllar yurt dışında kalmış ve akabinde kendi iradeleriyle Türkiye geri dönmüş olanlardan oluşmaktadır. Buna rağmen, Türkiye'de aradıklarını veya umduklarını bulamamış olmalıdırlar ki, tekrar geri dönmeyi düşünebilmektedirler. Bu yüksek oranın 1/3'ü kesin bir cevap vererek yurtdışına geri dönmek istediğini belirtirken; kalan 2/3'ü de bunu duruma, şarta ve ihtimale bırakmakta ama olumsuz cevap vermemektedir. Söz konusu % 43.1'lik en büyük grubun bu cevabından Türkiye ile ilgili, Türkiye'deki durumlarıyla ilgili orta ve uzun vadede çok umutlu olmadığı veya önünü çok iyi göremediği sonucuna varılabilir. Diğer yandan yurt dışına dönüş olumsuz cevap verenlerin oranı toplamda 34.4'tür. Aynı gerekçeler gündeme getirilerek bu oranın düşük kaldığı ileri sürülebilir.

Yurda Dönüşte Yaşanan "Yabancılık Çekme" Sorunu

Nihayet ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel yaşama alanlarında yaşanan adaptasyon sorunlarının tamamını topluca hülasa edecek şekilde katılımcılara başka bir soruda "Türkiye'ye kesin dönüş yapınca bir müddet ve bir tür ülkeme yabancılık çektim!" önermesine katılma düzeyleri sorulmuştur. Bu önermeye katılımcıların % 67.5'i olumlu cevap vermek suretiyle yurtdışı dönüşünde kendi ülkelerine tekrar alışmakta ve adaptasyon sağlamakta sorun yaşadıklarını beyan etmişlerdir. Bu yüzdeler, yurtdışına çıkan her üç gurbetçiden ikisinin dönüşte ülkesine yabancılık çektiğini göstermiştir. Aynı önerme "ülkeme alışmakta zorluk çektim" şeklinde tekrar edilmiş ve katılımcıların % 55.6'sı bu önermeye olumlu cevap vermişlerdir. Bu rakamlar, yabancılık çekenlerin bir kısmının alışmakta zorlanmadığını gösterse de, yarıdan fazlasının bu konuda da sorun yaşadığını ortaya koymuştur.

Gurbetçilerin yurda döndükten sonra hangi konularda ve ne tür adaptasyon sorunları yaşadıkları konusu mülakatlarda da detaylıca sorulmuş ve işlenmiştir. Zira belki de gurbetçi konusunun en can alıcı detaylarından birisi de bu konudur. Cevapların önemli bir kısmı "Hiçbir sorun yaşamadım" veya "Ufak tefek bazı sorunlar oldu, zamanla aşıldı" gibi basmakalıp cevaplar olmasına karşın bazı gurbetçiler bu konuda son derece detaylı ve dikkate değer cevaplar vermişlerdir. Detaylı cevapların bazıları şöyledir:

K.28: "İş hayatına uyum sağlamakta çok zorlandım. Kurallar tamamen değişmişti ve piyasalar güven vermiyordu", K.29: "Sosyal ve toplumsal her şey", K.30: "Birçok konuda zorlandığımı söyleyebilirim. Trafik karmaşası, insanların birbirlerine karşı saygısız ve seviyesiz tavırları, yaşamlarımızın güvence altında olmayışı, insanların birbirlerine teşekkürü bile çok görmeleri gibi toplumsal ve sosyal açıdan birçok konuda ciddi zorluk yaşadım", K.32: "İlk döndüğümüz zaman ciddi sıkıntılar yaşadım. Depresyona girdiğimi söyleyebilirim. Evde oturmak, insanların birbirlerine davranış şekilleri, kurumlarda işlerimi görürken yaşadığım sıkıntılar...", K.33: "Tümüyle her şey diyebilirim", K.34: "İlk yıl çok sorun yaşadım. Özellikle dil konusunda. Maalesef söylediklerimi yanlış anlıyorlardı ya da ben bana söylenenleri yanlış anlıyordum. İletişim konusunda ciddi sorunlar yaşadım. Ayrıca kurumlarda işlerimi halletme konusunda da sorunlar yaşadım. İşleyiş Almanya'dakine göre çok daha farklı olduğu için çözene kadar çok fazla zaman kaybettim", K.35: "Toplumun Almanya'ya kıyasla düzensiz oluşu, kuralların çok rahat çiğnenebilmesi, adalet sistemindeki gevşeklikler, ekonomideki gel-gitler alışmakta beni zorlayan konulardı. Ayrıca dil konusunda da zaman zaman yetersiz hissediyordum", K.37: "Sudan çıkmış balığa döndük. Taban tabana zıt toplum düzeni... Birinde her şey saat gibi işlerken, diğerinde anlık kararlarla yaşanılıyordu. Dolayısıyla en çok düzenin düzensizliğine uyum sağlamakta zorlandım", K.105: "Nezakat kuralları Türkiye'de oldukça eksik. Ancak ne yapsam da kendi memleketim. Bu gerçeği kimse değiştiremez", K.107: "Orada herkes herkese saygılıydı. Araba kullanırken kurallara uyulurdu, burada kural kaide yok, insanın insana saygısı yok... Disiplin ortamından çıkıp, disiplinsiz bir ortamda bulduk kendimizi. Zorlandık... Hala daha zorlanıyoruz da".

Son olarak katılımcılara yurtdışındayken “Türkiye’nin yemeklerini çok aradım!” önermesine katılma düzeyleri sorulmuş ve beklenebileceği üzere % 63.1’i kesinlikle katılıyorum cevabı vermişlerdir ki, bu cevap “kesinlikle katılıyorum” cevaplarının en yüksekini temsil eder. Devamında % 11.9’u “katılıyorum” ve % 14.4’ü de “Kısmen katılıyorum” cevabı vermiştir. Bu soruya olumsuz cevap verenlerin oranı sadece % 10.7’de kalmıştır. Şurası bir gerçek ki, yemek yeme mevzuu her ne kadar biyolojik bir ihtiyaç gibi görünse de, çok ciddi bir kültür, din ve estetik boyutu da mevcuttur. Bu sebeple yurtdışına gidenlerin özellikle ilk gidişte yaşadıkları en önemli sorunlardan birisi dil konusundan daha önce yemek konusu olmaktadır.

Yurda Dönüşte Karşılaşılan Ekonomik Sorunlar

Katılımcılara yurda döndükten sonra yaşadıkları sorunları açığa çıkarabilmek üzere likert tipi önermeler de sunulmuş ve bu önermelere katılma düzeyleri belirlenmeye çalışılmıştır. Bu bölümün ilk sorusunda katılımcılara “Türkiye’ye döndükten sonra paramı değerlendirecek alan aradım!” şeklinde bir önerme sunulmuş ve bu önermeye katılma düzeylerini belirtmeleri talep edilmiştir. Bu önermeye katılımcıların % 28.8’i “Kesinlikle Katılıyorum”, % 29.4’ü “Katılıyorum”, % 18.8’i “Kısmen katılıyorum” cevabı vermişlerdir. Dolayısıyla katılımcıların % 76.9’unun bu önermeye değişen düzeylerde de olsa, olumlu cevap verdiği görülmüştür. Bu oran son derece yüksektir. Bu rakamlar açık bir gerçeğe işaret etmektedirler. O gerçek gurbetçilerimizin çalışıp para kazanabildiği ve biriktirebildiği ama bu parayı yatırıma dönüştürüp, sermaye haline getiremediği ve hakkıyla değerlendiremediği gerçeğidir. Kabaca gurbetçilerin % 77’sinin bu durumda olduğu söylenebilir. Bunun sebebi tabii ki eğitim ve sosyal gelişmişlik düzeyiyle ilişkilidir. Nitekim eğitim ve sosyal gelişmişlik düzeyini yansıtacak şekilde mesleklerle bu soru çaprazlama olarak incelendiğinde öğretmenlerde bu soruya olumlu cevap verme oranı % 27.3 iken; inşaat işçisinde % 61.8’e ve fabrika işçisinde de % 75.8’e yükseldiği tespit edilmiştir. Bu rakamlar açıkça gurbetçilerin bedenen çalışarak kazandıkları paraları, eğitim ve sosyal düzeyin yetersizliği sebebiyle sermayeye dönüştürmekte yetersiz kaldıklarını göstermektedir. Nitekim başka bir soruda katılımcılara “Türkiye’ye döndükten sonra bir türlü paramı istediğim gibi değerlendiremedim!” önermesine katılma dereceleri sorulmuş ve katılımcıların % 57.5’i üç farklı düzeyde de olsa olumlu cevap vererek, önceki önermenin sonuçlarını teyit etmişlerdir.

Yurtdışından dönen gurbetçilerin yaşadıkları önemli sorunlardan birisi de yıllarca çalışarak kazandıkları ve biriktirdikleri paralarını akrabalarından başlamak üzere çevrelerine kaptırmaları sorunudur. Nitekim katılımcılar kendilerine sunulan “Türkiye’ye döndükten sonra çevrem paramı benden vurup almak istedikleri hissini yaşadım!” önermesine % 40.6’sı olumlu cevap vermiştir. Bu konuda daha somut veri, katılımcılara sunulan “Türkiye’ye döndükten sonra en az bir akrabama para kaptırdım!” önermesine verdikleri cevapta saklıdır. Nitekim gurbetçilerin % 31.3’ü bu önermeye olumlu cevap vermiştir. Aşağılayıcı ve onursuzlaştırıcı bir cevap olsa da, katılımcıların en azından üçte biri bunu ifade etmekten çekinmemişlerdir. Az da olsa bir kısım katılımcıların bu konuda kendini ifade etmediği de ileri sürülebilir. Bu konudaki başka bir önerme “Türkiye’ye döndükten sonra en az bir komşuma para kaptırdım!” şeklindedir ve bu önermeye katılımcıların 14.4’ü olumlu cevap vermiştir. Son olarak bu konuda katılımcılara sunulan “Türkiye’ye döndükten sonra (akraba ve komşu dışında) en az bir tanıdığuma para kaptırdım!” önermeye katılımcıların % 22.5’i olumlu cevap vermekten çekinmemiştir. Bu oranların son derece yüksek olduğu ortadadır ve bunun altında büyük oranda eğitimsizliğin ve kazancını sermayeye dönüştürme noktasındaki yetersizliğin bulunduğu açıktır. Üstelik bu kişiler içerisinde yirmi, otuz yılda kazandığı bütün parasını (100-150 bin Euro gibi) tümüyle akrabalarına, komşularına veya ulusal hatta uluslar arası ölçekte faaliyet gösterdiği iddia edilen ama çoğu sahte veya kâğıt üzerinde olduğu anlaşılan şirket, holding ve banka gibi kurumlara kaptıranlar hiç de az değildir.

Sosyal ve Kurumsal Çevreye Adaptasyon Sorunları

Yurtdışından dönen işçilerin (gurbetçilerin) yaşadıkları en önemli sorunlardan birisi genel olarak adaptasyon sorunudur. Yurtdışındaki şartlara alışkanlık kesbeden gurbetçiler, yurda dönüşte birçok konuda kendi ülkelerinin şartlarına adapte olamamışlardır. İyi bir sosyal ve ekonomik duruma adapte olmak kolay olabilse de, daha zor ve daha düşük bir sosyo-ekonomik duruma adapte olmanın

zorluğunu yaşamış olmalıdırlar. Nitekim bu konuda birkaç soru sorulmuş ve hepsinde de hatırı sayılır ölçüde adaptasyon sorununa işaret eden cevaplar alınmıştır. Mesela bu sorulardan birisinde katılımcılara “Türkiye’ye döndükten sonra yurtdışındaki devlet düzenini çok aradım!” şeklinde bir önerme sunulmuş ve bu önermeye katılım düzeyleri sorulmuştur. Katılımcıların değişen düzeylerde de olsa toplamda 71.3’ü bu önermeye olumlu yönde cevap vermişlerdir. Aynı soru toplum düzeniyle ilgili olarak sorulmuş ve % 25.6’sı “kesinlikle katılıyorum”, % 23.1’i “katılıyorum”, % 22.5’i “Kısmen katılıyorum” düzeylerinde olmak üzere toplamda yine 71.3’ü olumlu yönde cevap vermiş ve yurtdışındaki devlet ve toplum düzenini aradıklarını, özlediklerini, bunların eksikliğini hissettiklerini beyan etmişlerdir. Bu önermelere katılmadığını beyan edenler ise neredeyse tamamının beklenebileceği üzere Asya ve Afrika’dan ülkelere gidenlerden oluşmaktadır. Özellikle Afganistan, Türkmenistan, Kazakistan, Libya, Irak ve Arabistan gibi ülkelere gidenlerin bu sorulara olumsuz cevap vermeleri yine beklenen bir durumdur. Benzer bir şekilde başka bir soruda “Türkiye’ye döndükten sonra yurt dışındaki insanlar arasındaki saygı ve nezaketi çok aradım!” önermesine katılma düzeyleri sorulmuş ve katılımcıların % 70.6’sı bu önermeye olumlu cevap vermişlerdir. Bütün bu veriler, gurbetçilerin yurtdışını sadece ekonomik açıdan değil, siyasi, sosyal ve kültürel açılardan ve toplumsal yaşam kalitesi açısından da çok ileri gördüklerini, ülkemizin bu konuda yetersiz kaldığına işaret eden görüşleridir.

Bu konudaki diğer bir soru, “Türkiye’ye döndükten sonra yurtdışındaki ekonomik düzeni çok aradım!” şeklindedir ve katılımcıların bu önermeye katılım düzeyleri % 38.1 “Kesinlikle katılıyorum”, % 30 “Katılıyorum” ve son olarak % 12.5 kısmen katılıyorum şeklinde olmak üzere toplamda % 80.6’dır. Bu rakamın oldukça yüksek olduğu ve devlet düzeniyle toplum düzenine yönelik yokluk ve özlemden çok daha yüksek tezahür ettiği açıktır. Tabii bu sonuç biraz eşyanın tabiatı gereği böyledir zira bu insanlar zaten Türkiye’de yeterli düzeyde para kazanamadığı ve yurtdışında bunu yapabileceğini düşündüğü için ülkesini terk edip yurtdışına çıkan insanlardan oluşmaktadır.

Nitekim literatürde de bu konu ağırlıklı olarak işlenmiştir. Bunlardan birinde konu şöyle gündeme getirilmektedir: Geri dönen işçilerin, döndüklerinde birçok problemle karşılaşması gayet doğal bir olgudur. Çünkü yıllar sonra geri döndükleri anavatanlarında toplumsal ve ekonomik yapıya yeniden müdahil olmaları zor gözüküyor. Dış göçe zaten işsizlik nedeniyle katılmış olan göçmenler ülkelerinde ekonomik olarak iyi bir ortam bulamayacaklardır. Geri döndüklerinde kendileri ve çocukları için ekonomik istihdam sağlayıcı güç kazanmak isteyeceklerdir. Öte yandan, toplumsal tabakalaşmada işgal edecekleri yeni konum ya da statülerinin, yine tutacakları yeni iş-güç biçimlerinde belirlenebileceği göz önünde tutulduğunda, ekonomik ya da mesleki uyum sürecinin tüm uyum süreci içindeki ağırlığı daha iyi anlaşılacaktır (Akçaylı, 1986: 81).

Mülakatlarda ise son olarak gurbetçilere Türkiye’den beklentileri sorulmuştur. Nitekim basmakalıp ve geçitirici cevapların dışında az da olsa son derece dikkate değer cevaplar da vermişlerdir. Bunlardan bazıları şöyledir:

K.30: “Ben yaptığım işler nedeniyle ülkeme çok döviz getirdim. Benim gibi yurt dışında çalışan herkes aslında aynı şekilde döviz girdisi sağlıyor. Devletin bizim gibilere yaptıkları işlerde kolaylıklar sağlayabileceği düzenlemeleri yapmasını beklerim” K.31: “Biraz önce beklentilerimi söylemişim. Ama tüm bunların dışında özellikle yediğimiz ekmekten sebze meyveye kadar; artık sağlıklı hale getirilmesini istiyorum. Hibrit tohumların kökten imha edilmesini, hormonlu gübrelerin, kimyasal ilaçlamaların son bulması, halk olarak sağlıklı beslenebilme hakkımızın devlet tarafından güvence altında olduğunu bilmek istiyorum. Tüm hormonlu üretimlerin durdurulması ve bir daha ülkemde böyle üretimler yapılmamasını istiyorum”, K.32: “Türkiye’den de bu seviyelere çıkabileceğimiz düzenlemeleri bekliyorum. Bütün işe yaramaz yasaları çöpe atıp acilen her alanda yeniden düzenlemeler yapıp bunların uygulanmasını sağlamaları”, K.34: “ Gelir düzeylerinin iyileştirilmesi, işsizliğe son verilmesi, sosyal güvencenin özellikle sağlık konusunda gereksiz harcamaların kısıtlanıp, buradan doğan kaynağın hastalardan hiçbir ücret alınmaması konusunda düzenlenmesini istiyorum”, K.35: “Halka daha fazla imkân ve olanak sağlayabilecek yapıda olmalarını istiyorum”, K.36: “Demokrasi, özgürlük, asgari ücretle emekli ücretlerinin iyileştirilmesi, insan gibi değer gördüğümüzü hissedebilmek istiyorum”, K.107: “Vergiyi azaltması gerek. Herkese eşit davranması gerek. Kanun

yasa neyse herkese aynı olması gerek”, K.108: “Türkiye ile ilgili bir umudum yok”, K.109: “Hangi birini söyleyebilirim ki. En basitinden bizler bazen tekerlekli sandalyelerde yaşamak zorunda kalıyoruz. Tekerlekli sandalyelerin kaldırılmasına çıkmaları için bir rampa bile yok çoğu yerlerde”, K.112: “Vize kolaylığı, mülk kolaylığı. Arap vatandaşlar Türkiye’den mülk alabiliyorsa biz neden alamıyoruz”, K.133: “Yeni nesiller için iş imkânları olmalı. Huzurlu ortamlar olmalı. Dış güçler altında olmamalıyız”, K.134: “Sosyal hakların daha fazla iyileştirilmesini istiyorum. İnsanlara daha çok değer ve haklarının verilmesini, işlerinin karşılığını tam vermelerini, toplumsal düzende daha iyi olabilir”, K.135: “Genel kültür hayatı, trafik, piyasadaki yiyecek, giyecek fiyatlarıyla insanları çok aldattıyorlar”.

SONUÇ

Toplumsal hareketliliğin son derece yüksek olduğu bir çağda bulunmaktayız ve her ülkeden başka ülkelere bir şekilde nüfus hareketliliği yaşanmaktadır. Bununla birlikte, her ülke kendi toplumsal, ekonomik ve kültürel gelişmişlik düzeyine uygun bir nüfus hareketi arz etmektedir. Gelişmiş ülkeler daha çok elit bir nüfus hareketliliği içindedirler. Bu ülkelerden başak ülkelere giden insanlar ya turizm amaçlı gitmekler veya da tümüyle entelektüel ve sanatsal faaliyetler için bu hareketliliğe katılmaktadırlar. Diğer yandan geri kalmış ülkelerin insanları daha çok savaşlardan, kıtlıklardan ve benzeri durumlardan kaynaklı olarak kitlesel göçlerde bulunmaktalar ve iltica etmek suretiyle bu hareketliliğe katılmaktadırlar.

Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin insanları ise daha çok nitelikli ve niteliksiz işçi ihtiyacını karşılamak üzere diğer ülkelere vatandaşlarını göndermektedirler. Dünyada bu bakımdan öne çıkan Hindistan, Çin, Endonezya, Filipinler, Brezilya gibi nüfusu kalabalık ülkeler vardır. Türkiye de bu ülkelerin orta ölçekli nüfusa sahip olanlardan birisidir ve daha çok Avrupa ülkelerine işçi göndermiştir. 1950’lerden sonra gayri resmi olarak başlayan bu süreç, 1961’den itibaren resmîyet kazanmış ve kısa süre içinde Türkiye’den yurtdışına aileleriyle birlikte milyonlarca insan çıkış yapmıştır. Bugün başta Almanya olmak üzere, Avrupa ülkelerinde, Amerika’da ve bazı Asya, Afrika ülkelerinde toplamda 6 milyon insan yaşamaktadır. Bu rakam mesela Çin için 50 milyon olsa da, oran olarak Türkiye’den yurtdışına çıkanlar daha fazladır. Bundan dolayı muhtemelen yurt içindeki ekonomik sorunlar sebebiyle çalışmak üzere yurtdışına çıkan anlamında “gurbetçi” olgusunun ürettiği sosyal sorunlar ve fiili durumlar Türkiye’de Çin’dekinden çok daha büyüktür. Yine bu nedenle Türkiye’de çok güçlü bir “gurbetçi” ve “Alamancı” toplumsal algı ve muhayyilesi oluşmuştur. Dolayısıyla Türkiye’de bu konu üzerinde ne kadar çalışma yapılsa yeridir.

Bu çalışmanın ortaya koyduğu verilere bakılırsa, gurbetçilerin son derece önemsenmesi gereken ekonomik, sosyal, kültürel ve psikolojik sorunları bulunmakta olup, bunların büyük bölümü hala çözüme kavuşturulabilmiş değildir. Gurbetçilerin yurtdışında ve yurt içindeki vatandaşlık sorunları başlı başına bir sorundur ve hala tam olarak çözülememiştir. Benzer şekilde gurbetçilerin yurt içi ve yurt dışındaki ekonomik sorunları hala gündemini korumaya devam etmektedir. Gurbetçilerin üçte birinin akrabalarına, komşularına ve tanıdıklarına para kaptırdıkları tespit edilmiştir. Türkiye’de hemen herkeste gurbetçilerin insanlara güvenmedikleri gibi haksız bir hissiyata sahip olduklarına dair yargı bulunmaktadır. Oysa veriler bu hissiyatın hiç de haksız olmadığı, insanımızın yine kendi insanını bir şekilde dolandırdığı ortaya çıkmıştır. Bu konularda yeterli cezai müeyyidelerin de uygulanmadığı anlaşılmıştır. Gurbetçiler bireyler dışında, Türkiye’deki bir kısım şirketlere, iştiraklere ve bankalara da yüklü miktarda para kaptırdıkları ve bu konularda maalesef hala gerekli yasal düzenleme yapılmadığı ve bu paraları toplayan insanların, grupların ve kurumların gerekli müeyyidelerle muhatap olmadığı görülmektedir. Gurbetçilerin önemli bir kısmı hala bu tür sorunlar yaşamaya devam etmektedir. Benzer bir şekilde, gurbetçilerin üçte ikisinin bedenlen çalışarak kazandığı parasını istediği gibi değerlendiremediği, bunun için uygun alan bulamadığı tespit edilmiştir.

Ekonomik sorunlardan daha da önemli olanı sosyal, sosyal güvenlik ve kültürel sorunlardır ve özellikle Avrupa’ya gidip gelen gurbetçilerde bu sorunlar daha büyük boyutlarda tezahür edebilmektedir. Zira en az 15-20 yıl aile olarak bu ülkelerde yaşayan insanlar, Türkiye’ye geri döndüklerinde gerek sokakta, caddede insanlarla ilişkilerinde ve gerek özel ve resmi kurumlardaki ilişkilerinde büyük sorunlar yaşayabilmektedirler. Nitekim sahadan elde edilen veriler, gurbetçilerin

üçte ikisi kadarının bu konularda sorun yaşadığını ortaya koymuştur. Bu insanlar, yurt dışına gidip geldikten sonra tekrar ve ikinci kez *Türk olmak, Türkiyeli olmak ve Türk vatandaşı olmak* gibi farklı düzeylerde yeniden “kendi olma” sorunu yaşamışlar ve hala bu sorunları çoğu yaşamaya devam etmektedir. Türkiye’nin devlet ve toplum olarak bu konularda farkındalık oluşturmaya ve yasal olarak gerekli çözümleri üretmeye ihtiyacı bulunmaktadır. Bütün bu veri setinden yola çıkıldığında, bir bileşke öneri olarak, Dış Türkler ve Yurt dışı Toluluklarla ilgilenen birimlerin yanı sıra, yurda dönmüş gurbetçilerin sorunlarıyla da ilgilenen kurumsal oluşumlara ihtiyaç duyulduğu kesinlikle ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Abadan Unat, N. (1972). “Yurtdışına Göçen Türk İşgücü ve Dönüş Eğilimleri”, A. Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, ss. 183-206.
- Akçaylı, N. (1986). “İkinci Kuşak Türklerin Federal Almanya ve Türkiye’deki Mesleki Uyumları”, Nurhan Akçaylı (Derleyen), *Federal Almanya’da İkinci Kuşak Türk Gençlerinin Mesleki Eğitim İmkânları*, Bursa: Uludağ Üniversitesi Yayınları.
- Aker, A. (1972). *İşçi Göçü*, İstanbul: Sander Yayınları.
- Alkan, N. (2011). “Geriye Göç Üzerine Bir Alan Araştırması”, *Almanya’ya Türk Göçünün 50. Yılında Türk-Alman İlişkilerinin Dünü, Bugünü ve Geleceği*, Ankara: Konrad Adenaur Vakfı.
- Demircioğlu, A. M. (1983). “Federal Almanya’dan Kesin Dönüş Yapan İşçilerimizin Sosyo-Politik Sorunları”, Sosyal Siyaset Konferansları, (ss. 113-135).
- Erdoğan, M. M. (2015). “Avrupa’da Türkiye Kökenli Göçmenler ve ‘Euro-Turks Barometre’ Araştırmaları”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S: 1, Ocak-Haziran 2015 (ss. 108-148).
- Gökmen, O. (1972). *Federal Almanya ve Türk İşçileri*, Ankara: Ayyıldız Matbaası.
- T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu (1996). *Yurtdışına İşgücü Göçü ve ‘Parçalanmış’ Aile*, Ankara.
- Taşdelen, H. M. (1991). “Yurt Dışından Dönen Türk İşçi Ailelerinin Uyum Problemleri”, Sosyoloji Konferansları, ss. 61-67.